

De verzaking der objectiviteit

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van Bijzonder Hoogleraar vanwege
de Stichting Socrates
aan de Technische Hogeschool Delft, 1952
door
prof. dr. Libbe van der Wal

Mijne heren bestuurders en curatoren der Stichting "Socrates", mijne heren curatoren der Technische Hogeschool, mijne heren hoogleraren en lectoren, dames en heren leden der wetenschappelijke staf, dames en heren studenten, en voorts gij allen, die door Uw tegenwoordigheid blijk geeft van Uw belangstelling,

Zeer gewaardeerde toehoorders,

In - ik weet niet meer welke - een roman wenst een vrouw echtscheiding: zij is er zich van bewust "misschien niet altijd zo goed te denken bij wat zij zegt", maar zij kan het niet langer verdragen, dat haar man elke ondoordachte uitspraak aangrijpt als een welkome gelegenheid om haar nu eens precies uit te leggen, wat zij zelf "eigenlijk" bedoelt. Het is de herinnering aan deze romanfiguur, die mij op dit moment met enige schroom vervult. De volgende beschouwingen zullen vrees ik soms pijnlijk veel moeten lijken op de irriterende explicaties van deze onuitstaanbare echtgenoot. Nu pleegt echter gelukkig een emotie, die men bij zichzelf observeert, juist door die observatie zwakker te worden. Ik verzoek U dus aan elk gevoel van geprikkeldheid, dat mogelijk bij U opkomt, althans een deel van Uw aandacht te wijden, opdat de door mij gewekte ergernis beperkt blijft tot het onvermijdelijke minimum.

De titel, die ik voor het volgende betoog gekozen heb, kan mij zelf slechts ten dele bevredigen. Hij is mij misschien te eng en stellig veel te ruim: dat wil zeggen dat ik ook dingen zal zeggen, waarvan men moet erkennen dat ze in dit raam maar nauwelijks passen; en aan de andere kant ben ik zeker niet van plan dit raam geheel te vullen, en dus alles te bieden wat men op grond van deze, wellicht wat pretentius klinkende titel, van mij zou mogen verwachten. De onder dit voorbehoud aanvaarde titel luidt: *De verzaking der objectiviteit*.

De opzet van mijn betoog is eenvoudig: uitgaande van een gedachtecomplex, dat veel aanhangers vindt - men zou misschien met nog meer recht kunnen spreken van een geestelijk klimaat, waarin velen zich zo al niet lekker, dan toch wel thuis voelen - zou ik ten overstaan van U willen onderzoeken, wat daarvan eigenlijk de inhoud is, welke consequenties daaraan bij voldoende doordinking moeten worden verbonden, welke ten dele onbewust gebleven vooronderstellingen daaraan ten grondslag liggen, en door welke redeneringen dit alles direct of indirect wordt gesteund. Wie aan wat ik tot dusver heb gezegd de conclusie mocht hebben verbonden, dat ik blijkbaar zal

spreken over het existentialisme, die moet ik teleur en misschien ook gerust stellen: ten opzichte van wat ik bedoel is het existentialisme slechts een secundair verschijnsel. Het is, om het zo juist gebruikte beeld voort te zetten, een gewas, dat zijn bloei, zo niet geheel, dan althans mede te danken heeft aan dit klimaat.

Het gedachtencomplex dat ik op het oog heb, is geen ander dan het uit de strijd tussen Socrates en de sofisten bekende conventionalisme en relativisme ten opzichte van waarden. De inhoud is namelijk deze: in de wat men noemt zedelijke waardering, waarbij men spreekt van goed en slecht, zedelijk en onzedelijk, rechtvaardig en onrechtvaardig, hanteert men normen, die wel verre van aanspraak te kunnen maken op objectiviteit, d.i. algemeen-geldigheid, uitsluitend berusten op willekeur, afspraak of conventie. Wanneer dus iets als goed of rechtvaardig wordt beoordeeld, dan is dat niet omdat het werkelijk "van nature" die kwalificaties verdient; het heeft geen andere betekenis dan dat men hier en nu overeengekomen is het als "goed" of "rechtvaardig" te etiketteren, terwijl het misschien met even veel of even weinig recht toen en ginds als slecht en onrechtvaardig werd gelaakt. Mijn weergave van het bedoelde gedachtencomplex is, dunkt me, correct in die zin dat ik geen enkel element, dat daarin onmisbaar is, heb weggelaten, en anderzijds niets heb toegevoegd. Wel heb ik natuurlijk datgene, wat velen maar vaag voor de geest zweeft, tot scherp formuleerbare gedachten moeten verdichten, en hierbij is een ten einde denken, dat tot aanvulling leidt, onvermijdelijk. Zo zijn er velen, die volstaan met te wijzen op de feiten, die dit conventionalisme onweerlegbaar schijnen te maken. "Wie om zich heen kijkt", zeggen zij, "moet erkennen, dat de opvattingen over wat goed of wat recht is maar betrekkelijk zijn! Daar denkt men op andere plaatsen en in andere tijden héél anders over. Dus - - -!" Maar de conclusies, die hierop hadden moeten volgen, komen wel in een schouderophalen tot uitdrukking, maar blijven onuitgesproken, en behouden daardoor een zekere vaagheid, die ze tevens veiliger maakt.

Veiliger, maar toch niet veilig genoeg! Immers wat zijn nu van het hier geschetste conventionalisme de logische consequenties? Deze: dat er van zedelijkheid en recht helemaal geen sprake meer kan zijn, en natuurlijk evenmin van onzedelijkheid en onrecht. Ja, wij zullen nog veel radicaler opruiming moeten houden onder de termen, die wij tot dusver gebruikten in het naïeve geloof, dat er ook enige betekenis aan kon worden verbonden. Wij spreken van "behoren", wij leveren kritiek op sociale en politieke maatregelen, en streven naar wat wij met een onnozel woord "verbetering" daarvan noemen, wij maken ook onszelf en anderen wijs "op te voeden". Maar al deze termen zijn slechts bruikbaar, en al datgene, waarvoor zij staan, is slechts denkbaar, indien men in strijd met dit conventionalisme een algemeen-geldige maatstaf voor de zedelijke waardering erkent.

Laat ik dit mogen verduidelijken voor een gebied, waarop het voorondersteld zijn van deze objectieve maatstaf althans betwijfeld kan worden: dat van de opvoeding. Men kan menen hierbij geen zedelijke maatstaf nodig te hebben en te kunnen volstaan met de wetenschap, die men bij de opvoeding te hulp pleegt te roepen: de psychologie. Inderdaad, de psychologie heeft met betrekking tot de opvoeding een belangrijke taak: zij dient aan te geven, hoe een opvoeder het doel, dat hij zich stelt ten opzichte van zijn pupil, kan bereiken. Maar dit zoeken naar de doeltreffende

middelen vooronderstelt natuurlijk, dat het doel van de opvoeding vaststaat. Nu kan echter een opvoeder zich alle mogelijke doeleinden stellen: hij kan bijvoorbeeld het doel hebben zijn pupil te maken tot een werktuig in zijn eigen hand, hij kan trachten de karakteraanleg van zijn pupil tot een gunstige ontplooiing te brengen, en hij kan er naar streven hem een maximum aan genot te verschaffen. Uit deze en vele andere mogelijkheden zal een keuze moeten worden gedaan. En deze keuze, die principieel buiten het terrein van de psycholoog als zodanig valt, geschiedt op grond van een zedelijke waardering. Indien deze van alle objectieve geldigheid is verstoken, en men dus moet aannemen, dat het aanwijzen van een opvoedingsdoel ook bij loting zou kunnen geschieden, omdat alle denkbare doeleinden even veel of even weinig waard zijn, dan is het in de eerste plaats onmogelijk enige doelstelling van een opvoeder als onzedelijk te verwerpen; misschien is het in strijd met de heersende zede, maar ook dan is er geen enkele reden te bedenken, waarom het dit niet zou mogen zijn. Maar voor wie dit principiële relativisme aanvaardt, wordt het hele begrip opvoeding inhoudsloos en onhanteerbaar. Wat kan hij zich hierbij nog denken? Men zou kunnen menen: althans nog het zoeken van de geschikte middelen ter bereiking van een zij het dan willekeurig doel. Maar ook deze mogelijkheid wordt zinloos: als het volkomen onverschillig is, welk resultaat er bereikt wordt, dan kan men het kiezen of toepassen van welk middel dan ook rustig achterwege laten.

Dit zijn van het conventionalisme de logische consequenties. Maar het zijn zeker niet de consequenties, die er in feite altijd aan verbonden worden: bij menig conventionalist blijkt de natuur sterker dan de leer. Een typisch halfslachtige positie wordt bijvoorbeeld ingenomen door Popper in zijn belangrijk, maar tot velerlei tegenspraak prikkelend boek "The open society and its enemies". Het fundamentele misverstand, waarvoor Popper waarschuwt, is, zegt hij, de mening "that "convention" implies "arbitrariness"; that if we are free to choose any system of norms we like, then one system is just as good as any other".⁽¹⁾ Het passende antwoord hierop ligt dunkt mij besloten in het Engelse spreekwoord: "you cannot eat your cake *and* have it". Van tweeën één: of het heeft betekenis te zeggen, dat het ene normensysteem niet "just as good" is als het andere; dan moet men dat, wat niet "even goed" is, gemeten hebben aan een algemeen-geldige norm, die als zodanig onafhankelijk is van alle willekeur; of alles, wat norm heet, berust uitsluitend op afspraak, dan is er dus geen algemeen-geldige norm en dan is het ook zinloos te ontkennen, dat het ene even goed is als het andere.

Intussen, de consequenties van een theorie mogen verstrekkend en onaangenaam zijn, wat doet dat er toe, als de theorie waar is, waar in de oude en onmisbare betekenis van het zwaar mishandelde en veel misbruikte woord, dus: in overeenstemming met de feiten? En hier moet ik dus terugkomen op het altijd weer naar voren geschoven feit, dat het conventionalisme onweerlegbaar schijnt te maken: de verschillen tussen de concrete zedelijke waarderingen en tussen de daarop gebaseerde systemen van moraal en positief recht. Deze verschillen zijn onloochenbaar, en de strijd tussen de relativisten en hun tegenstanders betreft dan ook helemaal niet deze feiten zelf, maar uitsluitend de interpretatie daarvan. De relativisten menen vaak aan de constatering dezer feiten onmiddellijk de conclusie te mogen verbinden, dat er dus van éénheid van maatstaf geen sprake kan zijn. Maar

houdt deze redenering steek? Indien er van twee metingen niets anders bekend is dan dat de uitkomsten niet gelijk zijn, is dan de conclusie, dat dus éénzelfde maatstaf niet gebruikt kan zijn, gewettigd? Neen. Zij zou dit alleen dan zijn, indien tevens vaststond, 1: dat inderdaad hetzelfde object is gemeten, en 2: dat bij beide metingen storende omstandigheden zijn geëlimineerd. Wie de conclusie toch trekt, heeft blijkbaar zijn gegevens stilzwijgend aangevuld met deze als vanzelfsprekend beschouwde premissen. Maar bij de meting, die zedelijke waardering heet, is deze aanvulling wel zeer misplaatst: dat twee beoordelaars hetzelfde object beoordelen, is in feite geen regel, maar uitzondering; en de storende omstandigheden zijn noodzakelijkerwijze talrijk en van grote invloed.

Over het eerste, reeds vaak besproken punt zal ik hier niet meer zeggen dan het strikt nodige.⁽²⁾ Bij analyse der zedelijke waardering blijkt, dat datgene wat wordt gewaardeerd, niet de handeling zelf is, die gemeenlijk de zedelijke waardering op gang brengt, maar wel de gezindheid van de handelende of als handelend gedachte persoon. Deze gezindheid is nooit direct gegeven, maar moet worden opgemaakt enerzijds uit de handeling, anderzijds uit een reeks andere factoren zoals intelligentie en opvoeding, die mede de handeling bepalen maar evenmin direct gegeven zijn. De handeling moet dus min of meer op de gis worden geïnterpreteerd, en dat de resultaten van deze interpretatie sterk uiteen moeten lopen, ligt voor de hand. Zo is dan ook datgene, wat feitelijk wordt gewaardeerd, maar zelden bij twee personen precies gelijk.

Iets uitvoeriger moet ik spreken over de storende omstandigheden. Men meent wel, dat die zich vooral zouden voordoen, als de zedelijke waardering inderdaad een zo verstandelijk proces was, als door mijn uiteenzetting wordt gesuggereerd. Nu die waardering daarentegen voor een goed deel onbewust verloopt, en dus veel meer uit één stuk is, nu zou juist het onmiddellijke, geen ontleding en redenering toelatende karakter van deze waardering haar voor fouten behoeden. Dat de zedelijke waardering in laatste instantie helemaal geen functie is van het verstand, wil ik reeds hier volmondig erkennen. Dat echter deze erkenning geen verguizing van het verstand impliceert, en anderzijds ook niet de waardering resoluut aan de wetenschap onttrekt, wil ik er voor alle veiligheid toch graag direct aan toevoegen. Maar hierop moet ik terugkomen. Ik geef ook toe, dat de zedelijke waardering in de meeste gevallen helemaal niet gepaard gaat met de verstandelijke interpretatie van de handeling, waarover ik zo even sprak. Maar deze ondeelbaarheid van het waarderingsproces betekent helemaal niet, dat het nu ook gevrijwaard zou zijn voor fouten meebrengende complicaties. Integendeel, juist het feit, dat de zedelijke waardering zich zonder veel ontleding voltrekt, heeft een geweldige vertroebeling onvermijdelijk gemaakt. En hier voert de gang van het betoog ons terug naar het door de relativisten zo uitgebuite feit, dat door mij, naar het kon schijnen, al vergeten was: de verscheidenheid in de systemen van moraal en positief recht. Ik gebruik hier "systeem van moraal" niet in de betekenis van ethische theorie, maar als een equivalent van "moraal". En wat is dan een moraal? Dat is, kan men zeggen, het complex van overtuigingen over wat goed is en wat slecht, dat zich in een bepaalde plaats en tijd gevormd heeft bij een persoon of een groep. Dit complex is samengesteld uit twee bestanddelen: enerzijds uit de resultaten van zedelijke

waarderingen, die men deels zelf heeft gewonnen, maar voor een veel groter deel overgenomen van opvoeders en omgeving, en anderzijds uit theoretische overtuigingen, die op dezelfde wijze verworven zijn. Die resultaten zijn vaak behaald in slordige taxaties en worden dan nog overgedragen met verwaarlozing van de omstandigheden, waaronder ze werden bereikt. De ruwe gedragsregels, die op deze wijze tot stand komen, dient men niet te overschatten. Natuurlijk, deze waarderingscomponent der moraal heeft zijn ontstaan te danken aan het waarden, en de daarbij onbewust aangelegde maatstaf zit, zou men kunnen zeggen, er dan ook wel *in*, maar zit er in *verscholen*.

Omtrent het tweede bestanddeel meende ik tot voor kort, dat dit is opgebouwd uit overtuigingen, die wel niet de inkleding van waarderingen zijn, maar toch altijd betrekking hebben op de zedelijke waardering. Die opvatting is niet juist: deze zuiver theoretische component bestaat uit alle mogelijke overtuigingen, die voor een groot deel in geen enkel verband staan met het waarden. Wanneer bijvoorbeeld Kohnstamm de zelfmoord veroordeelt ⁽³⁾, omdat het "ons onder geen omstandigheden geoorloofd is het ons door God gegeven leven zelf te vernietigen", dan is daarin verwerkt de overtuiging: "het leven is ons door God gegeven". Deze overtuiging nu heeft direct noch indirect iets te maken met waardering, zij is er niet de neerslag van en zij heeft er ook geen betrekking op, zij heeft - en de omstandigheid, dat we hier toevallig te maken hebben met een geloofsovertuiging, kan daaraan natuurlijk niets veranderen - een louter theoretisch karakter. Deze theoretische component nu, die in elke moraal aanwezig is, wordt veelal niet meer scherp onderscheiden van de waarderingscomponent. Beide componenten raken onontwarbaar met elkaar verstrengeld en werken dientengevolge als één ondeelbaar geheel. En werken is hier inderdaad het passende woord. Immers - en hierin ligt de geweldige betekenis van de moraal voor de dagelijkse praktijk van het zedelijk waarden - de moraal heeft de tendens in de plaats te treden van de maatstaf: wanneer iemand bijvoorbeeld het eerder genoemde stukje moraal van Kohnstamm heeft overgenomen, dan zal hij elk geval van zelfmoord eenvoudig toetsen aan deze moraal en vlotweg veroordelen. Dit schijnbaar directe waarderingsproces verloopt dus in werkelijkheid via het medium van de moraal. Welke gevolgen dit heeft voor de waardering, wordt duidelijk, zodra men niet uitsluitend kijkt naar het alle omstandigheden verwaarlozende etiket "zelfmoord", maar ook juist de bijzonderheden binnen zijn gezichtskring trekt. Men stelle zich het geval dus eens zo voor: in de overtuiging, dat zijn jarenlange ongeneeslijke ziekte voor zijn vrouw en kinderen een niet te dragen druk werd, terwijl zij na zijn dood nog iets van de levensvreugde zouden kunnen krijgen, waarop zij recht hadden, heeft deze man gemeend aan zijn gezin dit offer te moeten brengen, dat voor hem, die ondanks alles toch nog hing aan zijn gekortwiekt bestaan, inderdaad een offer was. Ik nodig U uit voor U zelf de vraag te beantwoorden, of de via de moraal verkregen waardering dan nog stand kan houden.

Deze bespreking van de moraal toont in de eerste plaats aan dat van de zedelijke waardering zonder twijfel gezegd mag worden, dat zij zich voltrekt onder zeer storende omstandigheden; en het feit, dat men tot verschillende waarderingsresultaten komt, is dan ook zeer wel verenigbaar met éénheid van

maatstaf. Bovendien maakt de zuiver theoretische component een verscheidenheid in de systemen van moraal niet alleen wel mogelijk, maar zelfs noodzakelijk. En tenslotte wordt door de aanwijzing van deze component duidelijk, dat er wel degelijk onderscheid gemaakt moet worden tussen moraal en maatstaf. Men stelt het wel zo voor, alsof het vasthouden aan dit onderscheid zou neerkomen op een geforceerde splitsing van vorm en inhoud der waardering ⁽⁴⁾. Daarbij zou dan weliswaar worden toegegeven, dat datgene, wat hier en nu als goed of als recht wordt gewaardeerd, hemelsbreed verschilt van wat daar en toen als zodanig werd beschouwd. Maar men zou tegelijkertijd wijzen op de éénheid die besloten ligt in het feit, dat er overal en altijd iets, wat dan ook, als goed of als recht wordt gewaardeerd. Het verschil in inhoud zou op deze wijze als iets secundairs en bijkomstigs worden verdonkeremaand, de gelijkheid van de vorm zou als primair en essentieel in het volle licht worden geplaatst. Als het vasthouden aan een algemeen-geldige maatstaf inderdaad zou moeten berusten op een dergelijke isolering van de vorm, dan zou ik elk woord er verder aan besteed verspild achten. Dat deze vorm-éénheid niets te maken heeft met een objectieve maatstaf, leert ons de hedonistische waardering: overal en altijd waardeert men dingen als prettig, lekker of aangenaam, maar niemand denkt er aan op grond van deze vorm-eenheid te beweren, dat ook bij deze waardering een objectieve maatstaf wordt aangelegd. Nee, als ik spreek van een objectieve maatstaf, dan bedoel ik daarmee iets anders dan een lege vorm, namelijk een grondoordeel ⁽⁵⁾, waaruit alle bijzondere zedelijke waarderingen worden afgeleid, zodat die begrepen kunnen worden als toepassingen van dit grondoordeel op bijzondere gevallen. Wie echter meent uit een lege vorm welke inhoud dan ook te kunnen halen, vergist zich: ook een goochelaar haalt geen konijnen uit een hoed, die werkelijk leeg is. De suggestie, dat het onderscheid tussen moraal en maatstaf berust op een splitsing van inhoud en vorm, is hiermee afgewezen. Zij hebben beide een inhoud, maar terwijl de maatstaf natuurlijk uitsluitend waardeert bevat de moraal behalve een reeks versteende waarderingen tevens een theoretische component. Elke moraal, ook die van onszelf, waarin wij veelal meer ingekapseld zijn dan wij wel beseffen, moet en kan ook getoetst en gezuiverd worden. Dit moet, omdat de moraal, zoals wij zagen, troebel is; dat wil zeggen, slechts een gebrekkige uitdrukking geeft aan de maatstaf, en het kan, doordat zij veranderlijk is. Datgene daarentegen, met behulp waarvan deze toetsing en zuivering voltrokken kan worden - de maatstaf - behoeft niet op zijn beurt nog eens weer getoetst te worden - trouwens waaraan? - en moet principieel als onveranderlijk worden gedacht. Immers wat zou men met een veranderlijke maatstaf kunnen beginnen? Gedachtig aan de volkswijsheid dat alle verandering geen verbetering is, zal men toch wel graag willen weten of de verandering, waaraan de maatstaf onderhevig zou zijn, dat dan wèl is; een vraag die alleen beantwoord kan worden door wie beschikt over een tweede maatstaf, die wèl onveranderlijk dient te zijn... Of kan men aan deze moeilijkheid ontkomen door eenvoudig dat wat later komt tot het betere te stempelen? Maar wie afkerig is van een onveranderlijke maatstaf, vindt zelfs bij deze noodsprong geen baat. Immers, als hij zichzelf op deze wijze verlaagt tot een laudator temporis... futuri, een prijzer van de toekomst hoe die toekomst dan ook moge zijn, dan is de daarmee ingevoerde maatstaf "later is beter" niet enkel een kunstmatige miskennis

van wat zijn eigen keurvermogen hem zegt, maar toch ook nog altijd... onveranderlijk! Zal dit alles de relativisten van hun ongelijk overtuigen? Ik ben niet naïef genoeg om dit te geloven. Daarvoor zullen de psychologische weerstanden, waarop bijvoorbeeld de nu al bij herhaling gebruikte term "onveranderlijk" zal stuiten, te sterk blijken. En het sterkst zullen, als ik mij niet vergis, die weerstanden zijn - en hier kom ik dan te spreken over dat wat het relativisme kan bevorderen - in natuurwetenschappelijk georiënteerde kringen. Paradoxaal genoeg is het juist de verrassend snelle ontwikkeling der natuurwetenschappen, die althans sommige beoefenaars ervan verleidt tot een bijna Heraklitische afkeer van bestendigheid. Vertrouwd geraakt met de ervaring dat resultaten, aan welke zekerheid tot voor kort niet werd getwijfeld, desondanks aanvechtbaar zijn gebleken, en moesten worden prijsgegeven of tenminste grondig herzien, en opgenomen in deze nooit rustende stroom van onderzoek, beschouwen zij ieder die een woord als "onveranderlijk" in de mond neemt met begrijpelijke, schoon misplaatste achterdocht: verraadt niet reeds dit éne woord, dat hij zich heeft vastgebeten in het een of andere starre systeem? Zal men bij hem wel wetenschappelijke openheid vinden, d.i. de bereidheid om nieuwe resultaten te aanvaarden, hoe verrassend of verbijsterend die dan ook mogen zijn? De in deze vragen tot uiting komende bezorgdheid is ongegrond. De onveranderlijkheid die door mij wordt gepostuleerd, betreft helemaal niet wetenschappelijke resultaten, maar uitsluitend een *maatstaf*, en een eveneens onveranderlijke maatstaf, zij het dan nu niet voor de zedelijke maar voor de theoretische beoordeling, is in alle wetenschap voorondersteld. Indien de natuurwetenschappelijke onderzoeker een tot dusver algemeen aanvaarde theorie verwerpt en door een nieuwe vervangt, dan kan hij daarmee niets anders bedoelen, dan dat de oude theorie niet in overeenstemming is met de thans bekende feiten, terwijl de nieuwe theorie aan deze feiten wel recht doet; de mogelijkheid, dat bij uitbreiding van het feitenmateriaal ook de nieuwe theorie in dezelfde zin ontoereikend zal blijken, laat hij daarbij natuurlijk open. Met andere woorden: bij al zijn werken, in wat ik eerder noemde de stroom van het onderzoek, handhaaft hij, zij het onbewust en soms zelfs zijns ondanks, het onveranderlijke waarheids criterium: *in overeenstemming met de feiten*. En dat doet niet alleen de wetenschappelijke onderzoeker, dat doet zelfs de relativist, die immers zijn overtuiging poneert als ...waar, dat doet tenslotte iedereen die wat ook beweert of meedeelt. Zelfs als hij liegt, dat wil zeggen bewust afwijkt van de waarheid. Het zij mij veroorloofd hier een opmerking in te lassen, die in een misschien weinig doorzichtig verband staat met het voorgaande. De beruchte paradox van de leugenaar is althans in een bepaalde versie gebaseerd op de propositie: "ik lieg". Men vraagt dan of deze propositie waar of onwaar is, en redeneert verder als volgt: Is het waar dat hij liegt, dan liegt de spreker dus als hij zegt te liegen, en hij spreekt dus waarheid; en omgekeerd, als het onwaar is dat hij liegt, dan liegt hij niet als hij zegt te liegen, en hij liegt dus wel. De oplossing van dit duizelingwekkende raadsel is geloof ik verrassend eenvoudig: de vraag of de propositie "ik lieg" waar of onwaar is, vooronderstelt, dat dit inderdaad een propositie is. Maar het is juist deze vooronderstelling die onaanvaardbaar is. De woordverbinding "ik lieg" vertoont wel de grammaticale vorm van een propositie, maar is dit in feite evenmin als de woordcombinatie "ik en". De vraag naar de

waarheid ervan verliest daarmee elke zin. In wat slordig, maar normaal tempusgebruik kan "ik lieg" een equivalent zijn van "ik heb zo pas gelogen", of "ik zal zo dadelijk liegen", en dan heeft het natuurlijk wel betekenis. Maar waar dit niet het geval is, en het liegen dus nergens anders in kan bestaan dan in het uitspreken van juist deze woorden "ik lieg", daar kan aan deze woordverbinding, alle bedrieglijke schijn ten spijt, geen enkele betekenis worden toegekend. Wie de woorden "ik lieg" uitspreekt, produceert een geluid, vergelijkbaar bijvoorbeeld met niezen: een gedachte tot uitdrukking brengen doet hij niet. Men kan het ook zo zeggen: het gebruik van de eerste persoon van het exact bedoelde praesens van het werkwoord liegen is logisch onmogelijk. En zo berust de hele paradox op de miskenning van het feit, dat men niet iets, wat dan ook, kan beweren zonder dat men het terzelfder tijd als waar poneert.

Het is dus de voortdurende ontwikkeling der natuurwetenschappen die sommigen, misschien zelfs velen van haar beoefenaars er toe zal brengen, de verdediger der objectiviteit te verdenken van dogmatische starheid. Maar veel sterker wordt het relativisme bevorderd door hun vaak onbewuste positivistische instelling. In de rustige overtuiging voor hun eigen wetenschap volkomen genoeg te hebben aan de waarneming en de verstandelijke verwerking daarvan, staan zij afwijzend tegenover mensen voor wier kennis blijkbaar een geheimzinnige derde kennisbron moet worden aangeboord.

Laat ik beginnen met datgene waarin zij zonder twijfel gelijk hebben: het laatste. Inderdaad, de waarneming leidt niet tot een zedelijke waardering: zij kan leren, hoe iets is, nooit hoe het behoort te zijn. En het verstand kan wel reeds beschikbare oordelen tot nieuwe verwerken, maar het kan dit te verwerken materiaal niet scheppen of uit eigen middelen ter beschikking stellen. En de zedelijke waardering kan dan ook nooit ontspringen uit het op zichzelf "lege" verstand. Geen denken, hoe ingespannen ook, zou op zichzelf in staat zijn ons enige zedelijke waardering te laten bereiken of begrijpen. Maar wij doen meer dan denken, krachtens onze eigen geestesstructuur waarderen wij ook. En hiermee heb ik dan de zo verdachte derde kennisbron aangeduid: dat wat men in het Duits "Vernunft" noemt en in onze taal met een onberispelijke, schoon altijd maar weer misvatte term weergeeft met "Rede". Dat ik dus "Rede" niet gebruik als een equivalent van verstand, zij er hier voor alle zekerheid nog even bij gezegd.

Tot zover hadden dus de positivistische vertegenwoordigers der natuurwetenschappen gelijk: de zedelijke waardering kan niet ontspringen uit waarneming en de logische verwerking daarvan. Maar hoe staat het in dezen met de natuurwetenschap zelf? Kan die werkelijk op deze basis worden opgetrokken? Allerm minst. Zelfs als zij in overigens misplaatste bescheidenheid meent te moeten afzien van verklaren, en pretendeert eigenlijk niets anders te doen dan beschrijven⁽⁶⁾, zelfs dan bevat deze "beschrijving" meer dan waarneming en logica kunnen leveren. Immers wat wordt er eigenlijk beschreven in de indrukwekkende formules, die geïntroduceerd worden als alleen maar een tijdsbesparende samenvatting van wat veel omslachtiger in een tabel zou kunnen staan? Alleen de werkelijk waargenomen gevallen? Dan was de term "beschrijving" op zijn plaats. Maar zo is het niet: niet alleen de waargenomen, maar ook alle niet waargenomen, ja alle

oneindig vele denkbare gevallen, welke waarneming principieel nooit zou kunnen worden voltooid, zijn in de formule samengevat. Natuurlijk, wie dat wil, kan ook dan nog wel spreken van "beschrijving" - "der Sprachgebrauch", zegt von Mises voldaan, "hat sich hier der Auffassung des Positivismus einigermaßen angepasst!" - Maar deze aanpassing, men kan ook zeggen deze forcering van de altijd geduldige taal dient dan enkel om het feit te verbloemen, dat deze samenvattende beschrijving niet uitsluitend gebaseerd kan zijn op de waarneming, maar ook niet-empirische, d.i. dus apriorische elementen moet bevatten. Principieel niet anders dan de zedelijke waardering. Naar ik hoop ten overvloede wil ik mogelijk misverstand hier bijtijds keren: ik heb in deze passus geen enkel kwaad woord gezegd over de natuurwetenschap; ik heb alleen trachten aan te tonen dat haar beoefenaren geen reden hebben om de geldigheid van de zedelijke waardering reeds daarom in twijfel te trekken, omdat die niet alleen gebaseerd is op logisch verwerkte ervaring. Voor hun eigen wetenschap geldt precies hetzelfde.

Ik moet hier mijn allerminst volledige, en wellicht wat rapsodisch uitgevallen beschouwingen over de verzaking der objectiviteit beëindigen. Ik pretendeer natuurlijk niet met het uit de weg ruimen van velerlei bezwaren nu ook een positief bewijs geleverd te hebben voor de objectiviteit der zedelijke waardering. Ik heb mij beperkt tot wat hier dunkt mij alleen te bereiken is: aantonen, dat er geen enkele redelijke grond is om deze objectiviteit te loochenen. Wie dit toch doet en daarmee de zedelijke waardering tot een fictie verwringt, beroepe zich daarbij vooral niet op de ervaring. Eerbied voor de ervaring van het zedelijk waarderen zelf zou hem er juist van moeten terughouden de objectiviteit aan te tasten.

Ik zou hier kunnen eindigen, ware het niet, dat ik toch nog iets moet zeggen over een term die men naar aanleiding van de oprichting van deze leerstoel heeft gesmeed. Ik bedoel de term "Humanistische Wijsbegeerte". Dit geeft mij dan tevens de gelegenheid om, nu ik in het voorgaande voortdurend front heb gemaakt naar links, te laten zien, dat ik de rechterzijde, die zich in mijn betoog misschien wat veronachtzaamd heeft kunnen voelen, toch niet uit het oog verloren heb.

"Humanistische Wijsbegeerte" - natuurlijk, de analogie, die in dezen de spraakmakende gemeente heeft... misleid, lag voor de hand; en dank zij het principieel ondogmatisch karakter van het Humanisme, kan het adjectief "humanistisch" geen bedreiging worden voor de vrijheid der wijsbegeerte. Maar toch, wat zou dit epitheton eigenlijk moeten aanduiden? Soms, dat hij, die deze wijsbegeerte doceert, een filosofische rechtvaardiging heeft te geven van de beginselverklaring van het Humanistisch Verbond of althans daarvan moet uitgaan? Maar noch het een noch het ander is het geval. Moet het dan alleen maar duidelijk maken, dat die docent een Humanist is? Dat zal ik natuurlijk geen ogenblik ontkennen. En ik ontken óók niet, dat dit Humanist-zijn de problemen, waarnaar mijn belangstelling uitgaat en de richting, waarin ik allereerst de oplossing zoek, althans mede bepaalt. Maar welke consequenties mag men aan deze wat men dan noemt "existentiële" bepaaldheid verbinden? Mij dunkt in elk geval niet deze, dat men aan het feit, dat een zekere mate van subjectiviteit nooit geheel te vermijden is, nu ook het recht ontleent de subjectieve elementen, die wel degelijk te vermijden zijn, zegevierend binnen te halen. Men moet niet van de nood een deugd maken!

"Alle menselijke wetenschap", zegt mijn leermeester Leo Polak ⁽⁷⁾, is verontreinigd door slechts subjectief geldige elementen, geïnfecteerd door de hiëra nosos, zegt Herakleitos: de "pest" van eigenwijsheid, van dierbare dwaling en waan, door vooringenomenheid, eenzijdigheid en partijdigheid, gebrek aan kritisch besef. Onszelf en haar van dit alles naar vermogen te zuiveren is ons aller onafwijsbare taak en "zware plicht". En daarom, hoe plausibel en onschuldig de woordverbinding "Humanistische Wijsbegeerte" ook moge schijnen, zij moet worden afgewezen als in wezen uiterst gevaarlijk. Wie een dergelijke term aanvaardt, geeft de aanspraak op algemeen-geldigheid en de plicht daarnaar te streven prijs, de verzaking der objectiviteit wordt door hem tot beginsel verheven.

Mijne Heren Bestuurders en Curatoren der Stichting "Socrates",

Dat een Curatorium van een zo onverdacht Academisch niveau als het Uwe mij waardig bevonden heeft om te worden voorgedragen voor de bezetting van deze leerstoel, en dat vervolgens Uw voortvarend bestuur deze voordracht onmiddellijk in een benoeming heeft omgezet, beschouw ik als een hoge, maar juist daarom zwaar drukkende eer. Ik hoop noch mijn hier dankbaar herdachte leermeesters Heymans en Leo Polak, noch Uw vertrouwen te beschamen, maar ik begrijp dat ik met hoop alleen niet kan volstaan. En daarom wil ik op deze plaats U de verzekering geven, die vervat is in de inhoudsrijke, maar vaak lichtvaardig gebruikte woorden: ik zal mijn best doen.

Mijne Heren Curatoren der Technische Hogeschool,

Dat gij wat men zou kunnen noemen de invasie der filosofie in deze Hogeschool meer afwachtend dan instemmend gade slaat, kan dunkt mij niemand verwonderen. Dat anderzijds het voor het gehele hoger onderwijs in ons land - ook, of misschien juist voor het technische! - niets minder dan een zegen zou zijn als de filosofie veel meer dan tot dusver de kans kreeg dat onderwijs van haar geest te doortrekken, wil ik graag tegelijkertijd als mijn overtuiging uitspreken. De tegemoetkomende houding en vriendelijke hulpvaardigheid van Uw secretaris hebben mij dankbaar gestemd.

Mijne Heren Leden van de Senaat,

Ik ben er mij van bewust, in Uw bijt - men vergeve mij het beeld - wel een zeer vreemde eend te zijn: een naar de filosofie overgelopen classicus is aan een Technische Hogeschool natuurlijk een wat wonderlijke verschijning. Des te meer stel ik het op prijs, dat zo velen onder U - en onder die velen waart gij de eerste. Mijnheer de Rector Magnificus - mij hartelijk welkom hebben geheten en zich beijverd hebben om mij van elk gevoel van misplaatstheid te bevrijden. Ik hoop, dat gij in deze vriendelijke houding wilt volharden, ik zelf hoop bij voortduring te weten "how to be an alien".

Mijne Heren Leden van de Afdeling der Algemene Wetenschappen,

De filosofen staan bij de fysici niet altijd zo heel goed aangeschreven: zij worden er, ten onrechte natuurlijk, van verdacht ook of juist de dingen, waarvan zij geen verstand hebben, beter te willen weten. Ik weet niet zeker, of alles, wat ik

vanmiddag gezegd heb, wel de strekking gehad heeft deze argwaan weg te nemen. De verhouding tot de wiskunde daarentegen is van oudsher bijzonder goed. Intussen, wel verre van de bedoeling te hebben onenigheid in Uw gelederen te brengen, zal ik de gastrol in Uw midden, die gij mij zo elegant terstond hebt toegewezen, met bescheidenheid en toewijding vervullen.

Vrienden van het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond,

Gij beleeft heden de verwezenlijking van een der stoutste plannen, die geboren zijn in Uw kring, die voor mij - het is mij een behoefte dit eens te zeggen - heel veel is gaan betekenen. Het is mij echter niet onbekend - hoe zou het ook? - dat Uw voldoening enigszins getemperd wordt: gij, aan wie de "geestelijke verzorging", die gij zoudt kunnen bieden, nog niet altijd wordt toevertrouwd, voelt U thans bezwaard over wat valt onder materiële verzorging. Ik heb voor U één troost: als Schopenhauer zeer onvriendelijk spreekt over de filosofieprofessoren, dan geldt zijn felste hoon het feit, dat door hen de filosofie "zum Brodgerwebe herabgewürdigt" is.

Dames en Heren Studenten,

Tot U mijn laatste woorden, die kort kunnen zijn, daar ook het merendeel van het voorgaande in de eerste plaats voor U was bestemd. Gij studeert hier aan deze Hogeschool om te worden tot een goed ingenieur. Maar gij zult geen goed ingenieur worden, indien gij meent er mee te kunnen volstaan niets meer dan een ingenieur te zijn: gij zult U tevens in Uw Delftse tijd moeten ontplooien tot een volwaardig mens. Ik heb niet de pretentie U dat te kunnen maken, maar wel zal de filosofie U misschien kunnen helpen U zelf daartoe te ontwikkelen. Indien gij bezit, wat naar Goethes woord de jeugd eigen is, "den Drang nach Wahrheit und die Lust am Trug", dan zal het mij een vreugde zijn de eerste te stimuleren en de laatste te temperen. Ik zal bij mijn onderwijs er naar streven mij mijn "schutspatroom" Socrates niet geheel onwaardig te betonen, en dit sluit in, dat ik zal trachten vooral niet Pythagoreïsch te zijn. Ik bedoel dit: Pythagoras heeft niet alleen een meetkunde-stelling op zijn naam staan - dat is niet erg - maar hij bracht tevens, naar de sage gaat, zijn leerlingen er toe zijn woorden zonder nader onderzoek te aanvaarden. Van deze principieel antifilosofische houding hoop ik mij verre te houden. De wijsbegeerte, dames en heren, is voor U natuurlijk geen verplicht vak, zij is slechts luxe. Maar is niet juist dat wat luxe heet, vaak bij uitstek onmisbaar? Ik heb gezegd.

Noten

- (1) The open society and its enemies I, pag.54.
- (2) Men vergelijk mijn artikel "Het object der zedelijke waardering en het abstract zedelijk oordeel" in Algemeen Tijdschrift voor Wijsbegeerte 42 (1950), pag. 253 sqq.
- (3) Kohnstamm, Schepper en Schepping I, pag. 327.
- (4) Zo Pos in zijn artikel "Drie fazen in de filosofie der waarden" in De Nieuwe Stem 5 (1950) 259 sqq.

- (5) Het is enigszins onzuiver de maatstaf een oordeel te noemen. De maatstaf kan, als hij tot bewustzijn wordt gebracht, worden weergegeven in de vorm van een oordeel. Vgl. mijn artikel "Humanistische Waarde-fundering" in De Nieuwe Stem 5 (1950), speciaal pag.218.
- (6) Vgl. Von Mises, Kleines Lehrbuch des Positivismus, pag.146; vgl. ook Leonard Nelson, "Ist metaphysikfreie Naturwissenschaft möglich?" in Die Reformation der Philosophie durch die Kritik der Vernunft, pag.119 sqq.
- (7) Verspreide Geschriften I, pag.14.